

Arne Espegaard:

Lidt om navneskikke – især blandt vendelboer

Få ting er folk så prikne med som deres navne. Fra min barndom husker jeg en avisnotits om en new zealandsk lokalpolitiker af maorisk afstamning, der på et vælgermøde havde jawwet sit spyd tværs igennem en modstander, aldeles ikke fordi denne var af en anden politisk opfattelse, men fordi han var kommet til at udtale maoriens malabariske navn forkert. Det var en halv alen langt.

En jydetamp tager nok den slags lidt mere sindigt, men sandelig kan det da gå én på, hvis der laves fusk med ens gode døbenavn.

Således var der en mand i Sydvestsyssel, der hed Karl, og som uvist hvorfor var kommet til at slæbe på navnet *Fis-Karl*. Hans kone kaldte man *Fis-madammen*, og de arme børn hed i skolen aldrig andet end *Fis-ungerne*.

Det blev efterhånden Karl for meget, så han satte en annonce i avisen, at den der for eftertiden brugte det grimme ord i forbindelse med ham eller hans familie, de skulle rigtignok få med ham at bestille.

Hjalp det? Ja vendelboerne kan da undertiden, selv om det holder hårdt, være rigtig skikkelige og høflige. Således også her, for nu nøjedes sognets folk sig med diskret at holde sig for næsen og smågrine, når de nævnede mandens navn.

Karl må have været noget af en krakiler, for selv det kunne han ikke tåle. Han solgte sit sted og flyttede op til det allernordligste Vendsyssel.

Men tilnavnet flyttede med, så han måtte endnu engang indrykke en annonce. Det hjalp. Fra nu af kaldte man ham kun Karl-79 1/2. Man var så hensynsfuld ikke at gå helt op til 80, for det hedder på vendelbomål *fis*.

Sådanne øgenavne har en tilbøjelighed til at hænge ved, generation efter generation, som det ses af følgende eksempel fra Børglum:

En husmand kaldtes *Ilder-Søren Kristian*, fordi han under hoveri på Børglumkloster en dag fangede en ilder i godsets lade og senere lavede sig en hue af skindet. Hans søn blev kaldt *Ilder-Jens-Kristian*, og dennes sønner igen *Ilder-Lars* og *Ilder-Niels*, og så fremdeles gennem syv generationer indtil i dag. *Ilder-Lars* fra 3. generation tog sit navn gemytligt. Han blev arresteret for deltagelse i det berømte slag mellem bønder og Estrups blå drenge på Store Brønderslev

marked i slutningen af forrige århundrede. Da han efter en kortere tur i Hjørring arrest kom ud igen, sagde folk forbavset: “Me-en, er du allerede der igen!” “Ja”, svarede Ilder-Lars, “lugten blev dem for stram”. Ilderen har nemlig ord for at være en slags stinkdyr, og dens latinske navn er da også *mustela foetidus* (= den stinkende lækat).

Rang eller ran

Vendelbomålet har et særligt udtryk for øgenavne og andre folkeskabte tilnavne. Man taler om, at en person har fået “et rang” eller “rangsnavn”. Tilsvarende på Læsø. Inden vi fortsætter med eksempler på forskellig slags navngivning, vil vi lige se lidt nærmere på denne betegnelse.

Der kan næppe være tvivl om, at det er det rigsdanske *rang* i forbindelser som “have en vis (høj) rang”, der ligger til grund for det vendsysselsk-læsøske *rang'*, – brugt spydigt, når der er tale om øgenavne, og brugt neutralt, når der fx i Sæby kan tales om, at “gaderne fik rang efter beboerne, bl. a. Povlsensvej”.

Men der findes iflg. Feilbergs jyske ordbog en sideform: *ran'*, og denne er den eneste form i J.M. Jensens “Et vendelbomåls lyd- og formlære”. Omvendt er *rang'*, den eneste form jeg selv har hørt, og det i de forskelligste egne af Vendsyssel, se “Vendsysselsk Ordbog” (herefter kaldt VO) III. Begge former er intetkøn, så når der i nedenstående citat tales om en rang, er det forkert.

Camillo Bruun siger i “Nutiden i Billeder og Tekst”, 1878, s. 256, at vendsysselske øgenavne i reglen først knyttes til en person, fra denne kan det gå videre til ejendommen, og fra denne igen til kommende ejere: “En Fremmed maa tage sig vel iagt, naar han kjøber en Ejendom, hvortil der knytter sig en “Rang”, d.v.s. et Tilnavn, som knytter sig til Stedet; thi inden han veed et Ord deraf, er han en skjøn Dag bleven “Rangsperson”, en Værdighed, som de fleste helst vil være fritagne for”.

Moths håndskrevne ordbog fra begyndelsen af 1700-tallet har (ifølge Kalkar III s. 553) *Rand* i betydningen ‘stikpille’ (give én en rand, en stikpille). Ordets betydning ligger i denne forbindelse nær vort *ran'*, men kønnet passer ikke, og *ran'* kan i hvert fald ikke opfattes som svarende til det rigsdanske *rand*, der på vendelbomål hedder *rå'j*. Formen *ran'* må forudsætte et ældre **ran* (med kort vokal), og da der i øvrigt ikke findes noget eksempel på, at *-n* kan veksle med *-ng*, må *ran'* og *rang'* være to forskellige ord. Det ældste er muligvis *ran'*, der så spøgefuldt er blevet omdannet til det nærliggende *rang'*, opfattet som (fin) titel. Men intetkøn er det stadigvæk. En anden mulighed er, at J.M. Jensen er Feilbergs eneste kilde til *ran'* og simpelthen har mishørt ordet *rang'*, brugt i denne specielle betydning. Selv den bedste kan jo begå fejl. At *rang'* så i denne betydning er blevet intetkøn, må skyldes synonymet “(øge)navn”.

Forskellige slags rang

Et rang kan variere fra det mer eller mindre nedsættende eller drillende til det helt neutrale, som fx *'Båws-Jæ'ns* (= en Jens der ikke ville vide af de nymodens bukser med gylp, men holdt sig til den gode gamle slags med klap foran); *'Skar'is-|Pi'r* (= den skurkagtige Peder, se VO III: I. *skarris*); *Pol-'Hèldi* (der ikke, som vi unge i århundredets begyndelse troede, betød 'den heldige Povl', men tværtimod 'Povl fra Helledi', egl. *helvede*, se VO II); og *'Töjhus-Ped'ersen*, der havde en lille tøjbutik.

Blandt de karakteriserende tillægsnavne er de negativt betonede, øgenavne, i stort flertal. Folk som de er flest har nok altid haft mere øje for næstens skavanker end for hans gode sider.

Det kan give anledning til at lade humoren sprudle, men øgenavne kan også være direkte onde. Hvad ligner det at kalde en skrædder, der havde en misdannet og delvis ubrugelig arm efter børnelammelse, for *Den visne skrædder*? Eller at kalde en fattig krøbling, der ved hjælp af to krykker humpede sig gennem livet i jævn god fart, for *Galopskrædderen*? Og så var han ikke engang skrædder. Det ord skal her forstås nedsættende som 'elendig svækling'. Eller hvad mener I om at kalde en mand *Slask-med-det-ene-ben*, fordi hans ene ben var slattent. Sagens også børnelammelse. Hans bror, der ikke fejlede noget som helst, kaldte man for nemheds skyld *Slask-med-det-andet-ben*.

Knap så slemt er *Nørgårds forkarl*, et rang, som hang ved en ung pige, efter at man havde set hende sprede Nørgårds møg med fut og fart. *Sku-'Han'e* var en Hanne, der bandede sgu til alting. *Den sekshjulede Niels* var den første, der kørte med en sekshjulet lastbil, og *Borups lastbil* var en ellers sød og rar pige fra Borup, som naturen havde tildelt lidt rigelig drøjde. Herregud som folk da også er med hverandre!

I daglig tale brugtes og bruges de officielle efternavne jo ikke meget inden for et snævert samfunds rammer, så ofte er der virkelig brug for et eller andet karakteriserende tilnavn. Er der fx to der hedder Jens Kristian, hvoraf den ene er gift, mens den anden er ugift, så kalder man den første for *'Ma'j-Jæns|Krestjan* (= Mand-JK.), og den anden for *'Kò'l-Jæns|Krestjan* (= Karl-JK.).

Også tilnavne i form af faderens, moderens eller gårdens navn i ejeform kendtes – og kendes selvfølgelig endnu. Således i Østhimmerland: *He'le'nes 'La's*, *'Wæjstegås 'Nana*. På Læsø gjorde man i gamle dage en særlig brug af ejeformstypen: *Knuds mand* betød 'den nye ejer af Knuds ejendom'.

Tilnavne i form af elliptiske genitiver (af typen *Mette Smeds* = Mette, smedens kone) synes ikke at have været brugt i nordjysk og kun en sjælden gang på de nordlige Kattegatsøer. De eneste eksempler jeg er stødt på, er *Karen Aalbæk-kers* på Hirtsholmen (se P. Chr. Pedersen: *Blade af Hirtsholmenes Historie*, s.64),

og *Maren Juels* på Læsø (= Ålbækkerens hhv. Juels kone). Anderledes i Sønderjylland, se nedenfor.

Nok så almindelige – om end ikke hyppige – er tilnavne, der knyttes til navnet ved hjælp af forholdsord som *i* og *til*. Således de læsøske *Trine i Mosen*, *Anna i Nordmarken* og *Melchior på Evven* (se A. Espegaard: Liv og Sprog II), samt de midtøst-vendsysselske *'Anton te 'Stå'ns* (= Anton, søn af *Stå'n*, dvs. 'stodderen' på ejendommen af samme navn i Albæk), *'La's te 'Sme'js* (Dronninglund, se Anders Christensen: En Mand og hans Næste, s. 27), og fra Ugilt: *Hanne til Trommelirens* (= Hanne, Trommelirens datter; om sidstnævnte se VO IV). Tilsvarende navne fra Østvendsyssel i "Dansk Navneskik" (1899).

Ret almindeligt var det i Vendsyssels trekønsområde at "opkalde" mandspersoner efter deres ejendom eller bopæl ved at føje bestemthedsendelsen *-i* til en forkortet form af stednavnet: *Bongki* er manden fra Bunken, *Løng'i* er fra det lille sted Lynget, og *Remmi* er manden i gården Rimmen.

I slægt med eller påvirket af sådanne navnedannelser er nok det vendsysselske *Klæmmi* = Klemmen (Clement), selv om der i Nordvendsyssel og på Hirtsholm findes yderligere et par personnavne med *-i* for ældre *-en*, nemlig *Kå-i* (= Karen) og *Må-i* (= Maren).

Fadernavne, modernavne

I forrige århundrede, til dels også i dette, var det ganske almindeligt at danne en slags uofficielt "efternavn" ved at føje faderens (sjældent moderens) fornavn til barnets. De følgende eksempler herpå er, hvor intet andet nævnes, fra Vendsyssel.

Oftest sættes fader-/modernavnet foran vedkommende persons eget navn: *'Just-₁So'ræn* (= Just-Søren), *'O't-₁Lawris* (= Otte-Laurids), *'Ba'te-₁La's* (= Bertel-Lars), *'Mæt-₁Jæ'ns* (= Mette-Jens), *Ma'lij'n-₁Kresten* (= Malene-Kristen), *'Ywse-₁Mij'nə* (= Ivse-Mine, idet *Ivse* er kæleform for Iver).

Men faderens (moderens) fornavn kan også sættes bagved barnets navn: *Mas-¹Tjæl'* er Kjelds søn Mads (således også på Læsø), *Jæns-¹Måten* er Mortens søn Jens (Østhimmerland), *Metjel-Kræn-¹A'jsen* er Kristen Andersens Mikkel, *Jæns-Ma¹jane* er Jens, der var bestyrer for sin mor Marianne.

Grønborg (Optegnelser på Vendelbomål (1884) s. 271) gør rigtigt opmærksom på, at hovedtrykket i sådanne navne altid ligger på faderens (eller moderens) navn, hvad enten dette står foran eller bagved. Men som det ses af eksemplerne i foregående afsnit, kan reglen udvides til at lyde: Når et navn + tilnavn udgør een trykgruppe, ligger hovedtrykket altid på tilnavnet, hvad enten dette står foran eller bagved: *Nils-¹Påst* eller *'Påst-Nij'ls* (= Post-Niels).

Fader/modernavne af ovenstående type kan forbindes med den førnævnte ejeform: *Wulle* (Ole) i Børglum var født ca. 1800, hans søn *'Wulle-₁So'ren* ca.

1840, og dennes søn igen ¹Wule-₁So·rens ¹Wulle ca. 1875. Et navn fra nabosog-
net Vejby omfatter endda hele fire generationer: Pjæ-¹A·n-So·rens ¹Pi·r (= Peder-
Ane-Sørens Peder).

De officielle efternavne dannedes indtil 1856 for drengenes vedkommende ved at sætte *-sen* (i ældre tid: *-søn*) efter faderens fornavn, og for pigernes vedkommende indtil 1829 ved at føje et *-datter* til faderens fornavn.

Det gjaldt dog kun nord for Kongeåen. Den kyndige sønderjyske genealog Hans Nielsen oplyser, at de fleste slesvigere allerede i tidsrummet ca. 1740-1770 gik over til at give drengbørn samme efternavn som deres far (*sen*-navne eller slægtsnavne som fx. Klint), så da forordningen om faste slægtsnavne i hertugdømmet Slesvig kom i 1771, stadfæstede den blot en navneskik, der allerede var i brug. Hans Nielsens materiale stammer fra en række sogne både syd og nord for den nuværende grænse, især Bov, Rinkenæs, Lindholm og Niebüll. Endvidere fremgår det af Hans Nielsens slægtsstudier, at skikken med at give pigebørn et efternavn dannet af faderens fornavn + *-datter* er helt ukendt i Slesvig, selv flere århundreder tilbage. Almindeligvis dannede sønderjyderne deres pigebørns efternavne ved at føje et *-s* til faderens navn, hvilket stemmer med frisisk og nedertysk navneskik.

-sen-navne uden -s

Lad mig slutte med at omtale en variant af *sen*-navnene. På Læsø var der i århundredets begyndelse mænd som blandt folk kaldtes *Ni'len*, *O'len* og *Å'jen*, men officielt hed Nielsen, Olsen og Andersen (nærmere under opslagsordene *Nilen*, *Olen* og *Andersen* i A. Espegaard: Liv og Sprog II). I formen *Å'jen* ('Anden') er også stamordets *-s* smuttet, ganske som i det sjællandske *Håen* (= Hansen), der nævnes af H.F. Feilberg i "Navneskik" (Dania III 326).

Navne med en sådan udeladelse af *-s* er velkendte på flere af vore sydlige øer, såsom Sejrø (Thorsen: Sprogarten på Sejerø, s. 85 f), Sydfyn m. fl. mindre øer, Vestsjælland og Sydsjælland (Danske Dialekttekster II, s. 40, 1.8; IV s. 20, 1.15; Poul Andersen: "Folkemål", i: Sydsjælland (Gyldendal 1971)).

Thorsen har utvivlsomt den rigtige forklaring på fænomenet, når han antager, at "bortkastelsen af *-s* er foregået i sammenhæng med opgivelsen af den regelmæssige brug af ejeformen *-sens* i gammeldansk: *mandsens* > *mandens*", hvorefter den *s*-løse form også er kommet i brug uden for ejeformen.

Hvad Læsø angår, er det nok ikke sandsynligt, at de *s*-løse former er "indfødte". Det lader det sig i hvert fald konstatere, at en vis Per Nilens forældre stammede fra Sjælland, og Læsø havde i det hele taget gennem fiskeri og søfart så megen kontakt med sydligere landsdele, at indvandring af navneskikke bl.a. via personindvandring herfra må anses for en helt nærliggende mulighed.